

KAZAKİSTAN FOLKLORUNDA ÇALGI ÂLETLERİ VE SAZ HAVALARI

Prof. Dr. Sednik Paşayev PİRSULTANLI

Yayına Hazırlayan : Şahin KÖKTÜRK

Kadim kopuz çalgi âleti bizde (Azerbaycan'da) sazla, Türkmende dutarla, Kazakta dombra ile yer değiştirtirmiştir. Sadece Kırgızlar bu tür simli (telli) aletlerini komuz (kopuz) adlandırmıyorlar. Türkmenler ağızda çalınan bir çalgi âletine de komuz adı verilir. Türkmenlerde kemençeye gıjag diyorlar. Sazın yanına ney geldiği gibi Türkmenistan'da da XIX. asırdan itibaren dutarın yanına, ney yerine gıjag gelmiştir. Gıjag ilk önce Tamauz, sonra Göytepe bahşısının (âşğının) yanına gelmiştir. Kazakistan'da ise kemençeye - gıjaga, kopuz diyorlar. Kopuzcu, Kazaklarda müstakil sanatkârdır, onun kendisine mahsus küyleri (ezgileri, nağmeleri) vardır.

Türkmen, Özbek, Uygur; âşğa, «bahşı», Kırgız, «destancı» (Onlarda hususi Manasçılar da vardır.); Kazaklar ise âşğa, akın; dastancıya (halk hikâyecisine), yırtçı; kopuz çalana, küycü diyorlar.

Gerek dombrada, gerek kopuzda çalıp okuyunlara küycü diyorlar. Kendi yaratıcılık ve ifâcılık faaliyetlerine göre, destancılara jraular (jırcılar) denilir ki, Kazak destanlarının (halk hikâyelerinin) vücûda gelmesi ve söylenmesi onların adları ile ilgilidir. Kazak folklor tedkikatçılarının tabirince; ozan, jraunun; jrau ise akının atasıdır. Enseciler de var ki, bunlar muğama yakın tarzda okuyorlar.

Türkmen'in Tamauz bahşıları esasen destancıdırlar. Göytepe'de aydımlar - okumalar, avazlar; Aşkabad'da ise dutar ifâcılığı üstünlük teşkil etmektedir. Halihazırda, Kazakistan'da dört akın mektebi (ekolü) mevcuttur. Bunlardan, 1. Alma Ata, 2. Canbul, 3. Çimkend, 4. Kızlarda akın mekteplerinin adlarını zikretmek mümkündür.

XVII - XVIII. asırların yazılı âbidesi sayılan Seyriyâr Destanı'nda, saz havalarına, —Şimdikinden farklı olarak — kaide denildiği bilinmektedir. Günümüzde Borçalı âşıkları da saz havasına gayda diyorlar. Türkmenler dutar havalarına, muğam diyorlar. Lakin bunların bizim (Azerbaycan) anlayışımızdaki muğamlarla alâkası yoktur. Muğam sözünden sadece bir müzikî terimi olarak istifade ediliyor. Hatta, Türkmen bahşıları; koşma, geraylı gibi şiir türlerinde gazal (gazel) diyorlar. Aynı zamanda goşgu ifadesini de kullanıyorlar. Kazak jrausu, akını; Kırgız destancısı komuz (kopuz) ve dombra nağmesine (ezgisine) küy diyorlar. Bizde (Azerbaycan'da) bu kelime ses - küy ifadesinde geçmektedir. Kazak akınının ifâsında Korkut küyü, Köroğlu küyü adlı müzikî nağmeleri vardır.

Türkmen bahşısı, destanda bir kaide olarak yüzünü Derbend'e, —hususiyile Şirvan'a— tutuyor (döndürüyor). Daha çok Şirvan ağzı ile deyişiyor. Kazak akını ise, —bir kaide olarak— Kırgız destancıları ile deyişir. Meşhur Kazak akını Süyinbay (XIX. asır) bir çok Kırgız destancısı ile deyişmiş ve onlara galip gelmiştir. Süyinbay'la Nazile, Teticiz, Günbala arasındaki aytışlar (deyişmeler) çok meşhurdur ve genç akınlar onları seve seve terennüm etmektedirler. Kazak halkının Asan Kayı (XV. asır), Dospambet (Dost Muhammet XVI. asır, Jiembet (Himmet XVIII. asır) gibi Jrauları; Tetikara (XVIII. asır) Abıl (XIX. asır), Kobılan (XIX. asır), Orınbay, Akmollea, Eset, Sara Tastanbekkızı (Destanbeykızı) (XIX - XX. asır) gibi akınları vardır ki, onların koşkuları ve desturları (Kazaklar her bir sanatkârın dombra ha-

vasını böyle adlandırıyorlar.) halk arasında çok meşhurdur ve ifâcılıkta kendi adları ile söylenilmektedir.

Yeri gelmişken kayd etmeliyim ki, aydın, güzel ifâciek sanatına sâhip olan Kızlarda Aşık Mektebi, Türkmen ve Âzeri bahşı âşık sanatına daha yakındır.

Kazakistan televizyonu akın ve jırcılara geniş yer vermektedir. Burada akın anşamblları (grupları, toplulukları) bütün üstün geliyor (el üstünde tutuluyor). Akınların sayısı çok olduğu gibi, onlara muhabbet de çoktur. Diyebilirim ki, kadın akınların sayısı hiç te erkeklerden az değildir. Bu durum, herkesin, bu sanatın inkişafına hususi ehemmiyet vermesinden ileri gelmektedir. Kazakistan Devlet Konservatuvarında, hususi Halk Müsikisi Fakültesi, Halk Ozan Bölümü (Kafedrası) faaliyet göstermektedir. Bu bölümün başkanı da bir çok dış ülkede, —o cümleden Fransa'da bulunmuş—, meşhur halk akını Almaz Almatov'dur.

Özan bölümü emekdaşlarının (çalışanlarının) bir an'anesini burada kayd etmek istiyorum.

Bölüm, her tatilde, Halk Müsikisi Fakültesi'nin 1. sınıf talebelerini muayyen bir rayona (bölgeye) şehre, köye götürüyor. Onları yaşlı akın ve jırcılarla görüştürüyor ve seminerler tertip ediyor.

Folklorşinas Anarbay Buldubayev'in yardımı ile böyle bir ilgi çekici görüşmeye, Seminere katılmak bana da (S. Pirsultanlı) nasip oldu. Şöyle ki, sabahleyin erkenden Alma Ata'dan Konservatuvarın mualimleri ve 1. sınıf talebeleri ile Kaskalen bölgesine yola düştük. Kaskalen kültür evine vardığımızda bizi Canbul Cabayev'in torunu, —akın—, Alimkul Cambulov ve Çanbul un şakirdi (öğrencisi) Asimhan kosbasarev karşıladılar.

Onu da diyeyim ki, 1. sınıf talebeleri arasında ayrı ayrı akın mekteplerinden —erkek ve kızlardan oluşan— temsilciler vardı. Söz talebelere verildi.

Onlar akın davasından -küyünden başka, hususi desturlar da ifâ ediyorlardı. Meselâ Cambul'un desturu, Süyünbay'ın (Hüseyn bey'in) desturu, Sadir Hoca muğamı, bütün bunlar o sanatkarların umumi ifâcılık tarzlarını ifade ediyor. İfâci; çalmada, okumada, seste kendisini tam olarak bunlara benzetmeye, onun ifâcılık üslubunu karşısındakine aynen vermeye çalışıyor. Bundan sonra üstad akınlarından Alimkul ve Asimhan aytaşlar okudular, sohbet ettiler, destanlardan parçalar ve hatıralar naklettiler. Cambul'un torunu Alimkul'un naklettiği bir hatıra'yı burada anlatmak istiyorum.

Cambul okuduğu zaman onun ilham remzi (perisi) olan pelenk, meclisin ayak ucunda uzanıp ona bakarmış. Bir gün Cambul'un okuduğu (çalıp söylediği) meclisten, pelenk, gözünden yaş damlaları aka aka çıkıp gidiyor. Cambul okumayı kesip meclise diyor :

— Benim pelengim (kaplan) çıkıp gitti, ben öleceğim.

Diyorlar ki, bu hadiseden bir kaç saat sonra Camcul öldü.

Seminerde meşhur akın Almaz Almatov ve folklorşinas Anarbay Buldubayev söylenmesi gereken her şeyi söylediler. Kazak halkı arasında akınların büyük hürmeti ve nüfuzu var ve bu nüfuz yakın alâkalardan doğmaktadır.

Benim arzum, ilk merhalede, Ayezov Edebiyat ve İncesanat Enstitüsü ile Nizami Edebiyat Enstitüsü arasında sıkı bir işbirliği olmasıdır. İsterdim ki, ilmi sessiya (çalışma) ve konferanslarımıza, yazar ve âlimlerimizin jübilelerine birbirimizden temsilciler davet edelim. Bir büyük dileğim de şudur : Kazakistan ve Aberbaycan efsânelerinin tipolojik hususiyetleri, Kazakistan ve Azerbaycan akın - âşık yaratıcılığı münasebetleri mevzularında namizedlik işleri (akademik tezler) yazılsın, bu işin biri Kazakistan'da, diğeri de Azerbaycan'da icra edilsin.